

*Іваньков О. І.,**ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
викладач циклу загально-юридичних дисциплін
Чернігівського юридичного коледжу
Державної пенітенціарної служби України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ НАДАННЯ ПОБАЧЕНЬ ЗАСУДЖЕНИМ ТА УВ'ЯЗНЕНИМ, ЯКІ УТРИМУЮТЬСЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено стану імплементації міжнародних норм у галузі захисту прав засуджених у національне законодавство України щодо надання побачень засудженим та ув'язненим, які утримуються в установах Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: побачення, засуджені, мінімальні стандартні правила поведінки із засудженими, Європейські в'язничні правила, зв'язки засуджених з зовнішнім світом.

Постановка проблеми. Аналіз практики виконання кримінальних покарань дає можливість визначити домінуючу світовій практиці точку зору про те, що запобігання вчинення злочинів засудженими як під час відбування кримінального покарання в установах виконання покарань, так і після звільнення повинно складатись з трьох компонентів, а саме: фізичної, процедурної та динамічної безпеки.

Як зазначає І.В. Боднар, остання передбачає застосування заходів, спрямованих на безпосередній індивідуальний контакт з засудженим, який дасть можливість заздалегідь виявити процеси, що негативно впливають на формування правослухняної поведінки засудженого та дозволить здійснення превентивного впливу на них. Особлива увага при цьому приділяється встановленню, підтримці та збереженню соціальних зв'язків засудженого. Проте, як вказує практика роботи Державної пенітенціарної служби України, статистичні дані та інші емпіричні дослідження, ця проблема залишається майже не вирішеною і потребує подальшого науково дослідження як з точки зору міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених, так і з точки зору міжнародного пенітенціарного досвіду в цій сфері.

Дослідженням особливостей індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчих установах закритого типу, одним з основних елементів якого є встановлення, збереження та підтримання соціальних зв'язків засуджених, займались вчені українські і російські вчені-кримінологи, серед яких важливі аналітичні здобутки і практичні рекомендації належать Ю.М. Антоняну, О.М. Бандурці, І.Г. Богатирьову, А.І. Долговій, О.М. Джузі, О.П. Закалоку, А.Ф. Зелінському, О.Г. Колбу, С.Ю. Лукашевичу, А.Х. Степанюку, І.С. Яковець та іншим.

Метою статті є спроба визначення стану імплементації національного законодавства в галузі такого елементу соціальних зв'язків засудженого, як надання побачень. Новизна дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій та результатів проведених нами досліджень визначається найбільш оптимальний підхід до реформування інституту надання побачень засудженим та ув'язненим, які відбувають покарання та утримуються в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Актуальність дослідження питання забезпечення, встановлення та збереження соціальних зв'язків засуджених з зовнішнім світом підтверджує в своїй монографічній праці І.С. Яковець, який зазначає, що найбільш поширеними проблемами, з якими довелося зіштовхнутися колишнім засудженим, є такі: житлові (15%); відсутність засобів для існування зразу після звільнення (13%); працевлаштування (12%); незнання того, куди можна звернутись за реальною допомогою (10%); інші побутові проблеми (8%) тощо [1, с. 265–266].

До подібних висновків дійшов І.В. Боднар, провівши опитування оперативних працівників кримінально-виконавчих установ закритого типу. З точки зору опитаної ним категорії працівників, головною причиною злочинності осіб, які звільнились з виправних колоній, є відсутність дієвої соціальної постпенітенціарної допомоги їм після звільнення [2, с. 59–64]. Підтримують вказану точку зору науковці та практичні працівники інших розвинутих країн світу [3, с. 232–233].

Діяльність по збереженню, підтримці та встановленню соціальних зв'язків засуджених з зовнішнім світом можна розділити на наступні елементи: надання засудженому побачень, телефонних розмов, можливості на деякий час виходити за межі пенітенціарних установ (інститут надання побачень засудженому), забезпечення можливості доступу до засобів масової інформації, до друкованих видань, можливості захисту своїх прав та обов'язків тощо. Соціальні зв'язки засуджених у межах установи виконання покарань необхідно розглядати, на нашу точку зору, і в площині відчуття безпеки від оточуючого середовища засуджених та його негативних елементів.

З нашої точки зору, така діяльність потребує розподілу на дві групи. До першої групи слід віднести: надання засудженим побачень, телефонних розмов, можливих короточасних відпусток, можливості отримання інформації із засобів масової інформації та забезпечення засудженого можливістю захищати свої права шляхом звернення до органів, які не підконтрольні адміністрації установ виконання покарань та міжнародним організаціям тощо. Другу групу складає діяльність, спрямована на забезпечення засудженого нормальними умовами відбування покарання, що забезпечить виконання права засудженого на особисту безпеку та відчуття захищеності, не дасть можливості впливу на засудженого негативних соціальних зв'язків середовища засуджених.

Досліджуючи такий елемент першої групи, як «надання побачень засудженим та ув'язненим», слід розпочати з аналізу міжнародних документів, які регулюють вказану сферу суспільних відносин. Так, засуджені та ув'язнені, незважаючи на те, що вони позбавлені волі, зберігають право на підтримання контактів зі своєю родиною і друзями, а також зовнішнім світом.

Так, у статті 12 Загальної декларації прав людини зазначено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції [4, с. 39–43]. Стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що ніхто не може зазнавати безпідставного або незаконного втручання до його особистого і сімейного життя, безпідставного або незаконного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції, кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [5, с. 53–68]. По відношенню до засуджених ці норми також діють, проте встановлюють певні обмеження, які закріплені як у міжнародних документах, так і в національних законодавствах.

Дотримуючись вказаних принципів, міжнародні документи в галузі захисту прав засуджених передбачають вимоги до національних законодавств у цій сфері. Розглянемо їх більш детально.

Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі, який затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 в принципах 19 та 20 передбачає, що затриманому або особі, що знаходиться в ув'язненні, надається право на відвідування членами сім'ї і листування з ними, а також передбачена можливість зв'язуватись із зовнішнім світом згідно з розумними обмеженнями, що містяться в законі та у встановлених відповідно до закону правилах. На прохання затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, вона розміщується, якщо це можливо, у місці затримання або ув'язнення, що знаходиться на розумному віддаленні від її звичайного місця проживання [6, с. 208–216].

Вимоги Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими та Європейських пенітенціарних правил дещо схожі між собою з тієї точки зору, що позбавлення волі часто порушує відносини в родині і обриває зв'язки з суспільством. Саме тому необхідно, щоб засуджені мали можливість підтримувати зв'язки з сім'єю, друзями і суспільством, перебуваючи в установах виконання покарань, це зменшить фатальні наслідки позбавлення волі і збільшить імовірність того, що вони реінтегруються до суспільства після звільнення [7]. Підтримка таких контактів відповідає інтересам суспільства, тому що ув'язнені та засуджені будуть більш відповідально підходити до своєї поведінки, а також до своїх особистих обов'язків та готуватися до звільнення. Засуджені, які мають сталі соціальні зв'язки, з більшою ймовірністю не будуть порушувати режим утримання, це дещо розгрузить персонал установ виконання покарань, сім'ї ув'язнених та засуджених. Зазначені особи зможуть здійснювати і отримувати цінну підтримку і на початковому, і на подальшому етапах ув'язнення та засудження замість того, щоб поступово втрачати ці соціально-корисні зв'язки [8].

Це виконує одну з головних функцій установ виконання покарань, а саме зменшує кількість вчинених злочинів особами, які відбувають покарання і надає можливість спланувати своє суспільно-корисне життя після звільнення. З цією метою національне законодавство повинно передбачати можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми родинами або друзями, які користуються позитивною характеристикою, як у порядку листування, так і в ході побачень. Особливу увагу слід приділяти підтримці і зміцненню зв'язків між ув'язненими та засудженими і їх родинами, які є бажаними і служать інтересам обох сторін.

Національне законодавство в певній мірі інтегрувало в себе вимоги міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених щодо надання засудженим побачень. Згідно зі ст. 110 Кримінально-виконавчого кодексу України засуджений має право на побачення. Ці побачення поділяються на короткострокові – тривалістю до чотирьох годин, і тривалі – до трьох діб.

Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами в присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало в шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів. Засудженим за їхнім проханням дозволяється заміняти тривалі побачення короткостроковими [9].

Досліджуючи питання надання засудженим побачень, слід зазначити, що відповідно до Конституції України (статті 51 та 63) засуджені, які відбувають покарання в установах виконання покарань, мають право укладати шлюб, що є підтвердженням позитивного підходу національного законодавства щодо встановлення соціальних зв'язків засуджених. Саме при реєстрації шлюбу тривалі побачення надаються засудженим позачергово [10, с. 126–127].

Незважаючи на те, що національне кримінально-виконавче законодавство не суперечить міжнародним вимогам у питаннях надання засудженим побачень, існує нагальна необхідність дослідити практику з цього питання в розвинутих країнах Європи.

Так, у Швеції документ, який передбачає порядок та умови виконання та відбування кримінального покарання, передбачає, що ув'язнені можуть мати побачення у випадку, якщо для цього наявні відповідні умови. Ув'язнений не може мати побачення, якщо воно загрожує тюремній безпеці або якщо перешкоджає нормальному поверненню ув'язненого до суспільства, або якщо воно несе в собі небезпеку життю ув'язненого або іншій особі. Слід зазначити, що в цій країні не визначені обмеження щодо кількості побачень. Начальник пенітенціарної установи сам вирішує про їх необхідність та кількість.

Кримінально-виконавче законодавство Польщі хоч і передбачає наявність обмежень кількості побачень, проте встановлює діючий інститут позбавлення засудженого від такого права у зв'язку з накладенням дисциплінарного покарання на термін до 3-х місяців [11].

Кримінально-виконавче законодавство ФРН, виконуючи вимоги Конституції ФРН, надає засудженим право на побачення, включаючи і довгострокові (до 4 годин), як проходять в окремому будинку біля установи [12, с. 23].

У тюрмах Данії засудженим дозволяються побачення (1 година на тиждень); засудженим, у кого є діти, надається додаткова година (є безкоштовна кімната для побачень) [13, с. 56].

Подібних прикладів можна наводити багато, проте вже з наведених прикладів можна зробити висновок, що згідно з міжнародною практикою кількість побачень, які надаються засудженим, доволі значна. З цього слід зробити висновок про необхідність розгляду питання щодо збільшення кількості короткострокових побачень, які надаються засудженим в установах виконання покарань, проте можливо використати досвід Польщі щодо можливості обмеження засудженого в праві отримання побачень у зв'язку з його поведінкою.

Вимоги міжнародних документів у галузі захисту прав засуджених зазначають, що в правових системах існують значні відмінності в поведінці з особами, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою. У правових системах, де підкреслюється презумпція невинності і для встановлення вини використовується змагальний процес, такі ув'язнені, як правило, мають право на більш часті побачення, ніж засуджені. У правових системах, де вина або невинність визначаються в рамках

слідчо-обвинувального процесу, можливість скористатися правом на побачення часто залежить від рішення слідчого судді або прокурора.

Подібне правило закріплено не тільки в оновленому Кримінальному процесуальному кодексі України, а і в законі України «Про попереднє ув'язнення» [14], проте особа, яка веде розслідування кримінальної справи, вправі вирішувати питання щодо можливості надання побачення особі, щодо якої обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою. З метою подолання вказаного колапсу ми вважаємо необхідними зміни національного законодавства в цій сфері, а саме пропонуємо надати особам, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, права на короткострокові побачення з близькими родичами. У необхідних випадках надати слідчому судді можливість обмежити чи позбавити ув'язненого такого права своїм вмотивованим рішенням, яке безперечно може бути оскаржене в судовому порядку.

Особливу увагу міжнародні норми і національне законодавство приділяє питанню забезпечення можливості доступу до фахівців права, з метою забезпечення реалізації свого права на захист. Міжнародні норми вимагають, що зустрічі ув'язнених та засуджених зі своїми юридичними представниками повинні проводитись хоч і в присутності співробітників в'язниці, але так, щоб вони не чули, про що йде мова. Так, національне законодавство закріплює ці принципи і передбачає, що для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надається побачення з адвокатом або іншими фахівцями в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. За бажанням засудженого або адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, побачення можуть надаватися на одиниці, кількість і тривалість таких побачень не обмежена. Відповідно, засудженому забезпечується можливість спілкування з адвокатом та іншими фахівцями в галузі права в приміщенні без суцільного розмежовуючого захисного скла за їхньою згодою.

Викладені положення вказують на безумовне привілеювання вимог національного законодавства над міжнародними нормами в цій сфері.

Висновки. Слід зазначити, що національне кримінально-виконавче законодавство України, підтримуючи точку зору міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених, приділяє значну увагу такому інституту зв'язків засуджених, як побачення. Проте існує нагальна потреба в реформуванні вказаної галузі, враховуючи як вимоги міжнародних норм, так і провідний міжнародний досвід пенітенціарних систем розвинутих країн Європи, а саме розглянути питання про доцільність збільшення кількості короткострокових побачень, які надаються засудженим в установах виконання покарань. Ми вважаємо за необхідне використати досвід Республіки Польща щодо можливості обмеження засудженого в отриманні побачень у зв'язку з його негативною поведінкою. Особам, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, необхідно надати право на короткострокові побачення з близькими родичами, наділивши при цьому особу, яка веде розслідування кримінальної справи, можливість мотивованим рішенням обмежити це право.

Література:

1. Яковець І.С. Теоритичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : [монографія] / І.С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – 392 с.
2. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів в кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... кандидат юрид. наук : 12.00.08 / І.В. Боднар. – Х., 2012. – 244 с.
3. Анкушева С.И. Роль государственных и неправительственных организаций в процессе подготовки заключённых к освобождению / С.И. Анкушева // Социальная работа в свете новых Европейских пенитенциарных правил: теория и практика : Сборник материалов международной научно-практической конференции (Вологда, 23–24 апреля 2007 г.). – Вологда : ВИПЭ ФСИН России, 2007. – 366 с.
4. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена Резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 784 с.
5. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят Резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 784 с.
6. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме. Утвержден Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1988 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 784 с.
7. Европейські пенітенціарні правила (рекомендація № 2 (2006) комітету міністрів держав-учасниць Ради Європи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
8. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/conv/page5>.
10. Клименко С.В. Особливості регулювання реєстрації шлюбу з засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань / С.В. Клименко // Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 35-й річниці утворення навчального закладу, (Чернігів, 7–8 червня 2013 р.) / Чернігівський юридичний коледж ДПтС України. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2013. – 388 с.
11. Уголовно-исполнительный кодекс Польши от 6 июня 1997 года / упорядкн Центральноє управління тюремної служби. – Варшава : Центральне управління тюремної служби, 2003. – 116 с.
12. Андреев Н.А., Морозов В.М., Ковалев О.Г., Дебольский М.Г., Морозов А.М. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект) : [учеб. пособие] / Н.А. Андреев. – М. : «Права человека», 2001. – 182 с.
13. Богунов С.О., Копотун І.М., Пузырьов М.С. Пенітенціарні системи України та Норвегії : порівняльно-правовий аналіз : [посібник] / за ред. О.М. Джуґи. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 52 с.
14. Закон України «Про попереднє ув'язнення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3352-12/conv>.

Иваньков О. И. Актуальные вопросы реформирования института предоставления свиданий осужденным и заключенным, которые содержатся в учреждениях исполнения наказаний Государственной пенитенциарной службы Украины

Аннотация. Статья посвящена состоянию имплементации международных норм в области защиты прав осужденных в национальное законодательство Украины относительно предоставления свиданий осужденным и заключенным, содержащимся в учреждениях Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: свидание, осужденные, минимальные стандартные правила обращения с заключенными, Европейские тюремные правила, связи осужденных с внешним миром.

Ivankov O. Current issues of reforming the institution of visits for convicted and imprisoned who are kept in penal institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine

Summary. The article is devoted to the implementation of international standards connected with protection prisoners' rights dealing with visits received by the inmates in penal institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine into Ukrainian legislation.

Key words: conjugal visit, convicted, Minimum Standard Rules for Treatment of prisoners, European Prison Rules, prisoners relations with outside world.